

УДК 336.64:658.14

Б. І. Пшик,
д. е. н., професор, професор кафедри фінансових технологій та консалтингу,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7930-0791>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.1.11

ДЕРЖАВНА ФІНАНСОВА ПІДТРИМКА МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ЯК ФАКТОР ЗМІЦНЕННЯ ЙОГО ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ

В. Pshyk,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Financial Technologies and Consulting, Lviv National Ivan Franko University

STATE FINANCIAL SUPPORT OF SMALL ENTERPRISES IN UKRAINE DURING WAR AS A FACTOR FOR STRENGTHENING ITS FINANCIAL SECURITY

Стаття присвячена визначенню ключових напрямів та дієвих інструментів державної фінансової підтримки суб'єктів малого підприємництва в контексті зміцнення їх фінансової безпеки та забезпечення стабільного функціонування в умовах воєнного стану в Україні. Аргументовано актуальність та необхідність здійснення державної фінансової підтримки малих підприємств в умовах активізації бойових дій та введення воєнного стану, які дестабілізують їх діяльність та спричиняють негативний вплив на рівень їх фінансової безпеки. Розкрито зміст та основні завдання державної фінансової підтримки малого бізнесу. Висвітлено основні проблеми, які перешкоджають відновленню малого бізнесу і забезпеченню його розвитку в умовах воєнного стану та наростання загроз їх безпеці.

Висвітлено перелік пріоритетних напрямів реалізації державної фінансової підтримки малого підприємництва в умовах воєнного стану: реалізація технологічних інновацій; виробництво продукції з високою часткою доданої вартості; зміцнення продовольчої безпеки країни, налагодженню логістичних ланцюгів та відновлення інфраструктури, розвиток експортного потенціалу та імпортозаміщення; створення нових робочих місць; здійснення імпорт-інвестування та інвестування з урахуванням оптимальних екологічних, соціальних та управлінських факторів (ESG-investment).

Розглянуто основні важелі державної фінансової підтримки малого підприємництва в Україні — інструменти кредитної і грантової підтримки, створення гарантійних та компенсаційних механізмів для зниження ризиків малих підприємств та фінансово-кредитних установ, застосування податкових преференцій та стимулів для розвитку інвестиційного та інноваційного потенціалу малого підприємництва та інших. Обґрунтовано доцільність надання малим підприємствам адресних пільг, використання кредитних і лізингових схем, гарантій, а також податкових пільг в рахунок майбутніх податкових надходжень та диференціювання заходів державної фінансової підтримки з урахуванням стадій розвитку малих підприємств, напрямів діяльності, видів підприємництва та інших чинників.

The article is devoted to the identification of key directions and effective tools of state financial support of small business entities in the context of strengthening their financial security and ensuring stable functioning in the conditions of martial law in Ukraine. The relevance and necessity of state financial support for small businesses in the conditions of intensifying hostilities and introduction of martial law, which destabilize their activities and cause a negative impact on the level of their financial security, are argued. The content and main tasks of state financial support for small businesses are disclosed. The main problems that prevent the restoration of small business and ensuring its development in the conditions of martial law and increasing threats to their security are highlighted.

The list of priority directions for the implementation of state financial support for small businesses in the conditions of martial law is highlighted: implementation of technological innovations; production of products with a high share of added value; strengthening the country's food security, establishing logistics chains and restoring infrastructure, developing export potential and import substitution; creation of new jobs; implementation of impact investing and investing taking into account optimal environmental, social and management factors (ESG-investment).

The main levers of state financial support of small business in Ukraine are considered — instruments of credit and grant support, creation of guarantee and compensation mechanisms to reduce the risks of small businesses and financial and credit institutions, application of tax preferences and incentives for the development of investment and innovation potential of small business and others. The expediency of providing small enterprises with address benefits, the use of credit and leasing schemes, guarantees, as well as tax benefits at the expense of future tax revenues and differentiation of state financial support measures, taking into account the stages of development of small enterprises, areas of activity, types of entrepreneurship and other factors, is substantiated.

Ключові слова: воєнний стан, державна фінансова підтримка, важелі державної фінансової підтримки, загрози, мале підприємництво, розвиток, фінансова безпека.

Key words: martial law, state financial support, levers of state financial support, threats, small business, development, financial security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Значний період часу, який триває від початку повномасштабної і безпрецедентної війни росії проти України і дотепер, виявився надзвичайно складним для нашої держави, оскільки це призвело до порушення ділової активності, завдало шкоди українському суспільству, містам та інфраструктурі й спричинило руйнівний вплив на економіку України загалом. Особливо чутливими до цих змін виявилися суб'єкти малого підприємництва, які формують ядро підприємницького сектора України з огляду на те, війна спричинила незворотні інституційні трансформації в суспільстві через виникнення поряд з усталеними новітніх, породжених воєнним станом загроз, механізми протидії яким ще не повністю напрацьовані.

Все це зумовлює необхідність та важливість державної підтримки малого підприємництва, адже у всьому світі державній політиці у сфері малого бізнесу, її організаційному, нормативно-правовому та фінансовому забезпеченню, а також регулюванню підприємницької активності приділяється неабияка увага, в результаті чого зарубіжні країни досягають значних успіхів у соціально-економічному розвитку. В сучасних умовах цей напрям особливо актуалізується з огляду на те, що воєнні дії та їх наслідки, посилення безпекових ризиків, розрив логістичних ланцюгів, певні обмеження пропозиції електроенергії та її подорожчання для бізнесу, податкові зміни, звуження інвестиційного попиту, а також брак кваліфікованих працівників продовжують стримувати економічну активність малих підприємств та по-

слаблюють їх фінансову безпеку. З огляду на зазначене вище, вагомого значення у процесах зміцнення фінансової безпеки вітчизняного малого підприємництва набуває саме державна фінансова підтримка.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Значний вклад у вирішення проблем забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва зробили такі вчені: Барановський О.І., Варналій З.С., Васильців Т.Г., Волошин В.І., Єрмошенко М.М., Козаченко Г.В., Крупка М.І., Мартинюк В.П., Підхомний О.М., Ревак І.О., Франчук В.І. та багато інших. Незважаючи на широке висвітлення у науковій літературі проблем, пов'язаних із забезпеченням фінансової безпеки як на рівні підприємницького сектору держави, так і на мікроекономічному рівні, не всі аспекти цієї складної та багатогранної проблематики з'ясовані, а окремі з них залишаються недостатньо розробленими й потребують подальших наукових досліджень. Поза увагою вчених залишилось чимало питань, які стосуються підвищення ефективності механізмів державної фінансової підтримки в Україні малого підприємництва з урахуванням специфіки безпечного його функціонування в умовах воєнного стану.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою наукової статті є визначення ключових напрямів та дієвих інструментів державної фінансової підтримки суб'єктів малого підприємництва в контексті зміцнення їх фінан-

сової безпеки та забезпечення стабільного функціонування в умовах воєнного стану в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

У будь-якій країні з ринковою економікою суб'єкти малого підприємництва реалізують широкий спектр функцій та завдань на всіх рівнях прояву економічних відносин, а його розвиток є вагомим чинником економічного поступу країни, регіонів, територіальних громад та домогосподарств. Створюючи локальні бізнеси, малі підприємці стимулюють зайнятість, сплачують переважно місцеві податки й збори, а також формують ресурс для пенсійного забезпечення, що є особливо цінним в умовах важких економічних обставин, спричинених війною.

Внесок малого підприємництва у розвиток української економіки є беззаперечним, адже впродовж 2010—2022 років, адже їхня частка у загальній кількості суб'єктів господарювання коливалася на рівні 94—95%. До того ж на малі підприємства у довоєнний час припадало 73% зайнятості в країні та 63% валових продажів. До початку війни майже дві третини українських малих підприємств були розташовані в регіонах, які зазнавали або досі зазнають активних наземних бойових дій. Кількість осіб, зайнятих у сфері малого підприємництва була майже удвічі більшою, а обсяги продажів в їхніх межах були майже втричі вищими у порівнянні з іншими регіонами країни [1, с. 12].

Однак, зважаючи на загострення збройної агресії та активні бойові дії значна кількість суб'єктів малого підприємництва вимушено змінила сферу діяльності, місцезнаходження та юридичну адресу або ж взагалі обмежила чи припинила свою діяльність через суттєве пошкодження чи знищення активів для виробництва та зберігання продукції, порушення логістичних ланцюгів, втрату ринків збуту. Основною успіху діяльності малих підприємств є орієнтація цих суб'єктів в ринковому середовищі на даний час і прогнозування можливих змін у перспективі. З огляду на це повинна приділятися першочергова увага питанням зміцнення фінансової безпеки малого підприємництва, зміст якої доцільно трактувати з позицій забезпечення захисту інтересів та стабільності функціонування малих підприємств шляхом використання відповідного фінансового інструментарію, а також раціонального використання

малими підприємствами фінансових ресурсів задля ефективності їх функціонування [2, с. 25]. Саме від результатів їх діяльності залежить достатність та стабільність державного фінансування необхідного комплексу заходів, спрямованих на здійснення оборони, забезпечення суверенітету і територіальної цілісності, реалізацію демократичних цінностей нашої держави. В свою чергу це потребує розроблення відповідних програм підтримки розвитку малого підприємництва, що виступає важливим інструментом досягнення зазначених вище цілей.

Основні завдання, на виконання яких орієнтована державна фінансова підтримка малого бізнесу, випливають із загальних цілей розвитку підприємництва і повинні сприяти:

- формуванню сприятливого конкурентного середовища для розвитку малого підприємництва;
- вирішенню проблем зайнятості працездатного населення;
- насиченню ринку споживчих товарів і послуг за рахунок розвитку відповідних виробництв;
- досягненню високої конкурентоздатності продукції, яку випускають суб'єкти малого підприємництва;
- збереженню і розвитку наявного інтелектуального й інноваційного потенціалу;
- створенню сприятливого (стабільного) соціально-економічного становища в країні, формуванню середнього класу населення як одного зі шляхів подолання соціальної нерівності в суспільстві;
- формуванню підприємницької культури населення;
- сприяння ефективному використанню ресурсів;
- усуненню наявних диспропорцій у розвитку виробництва і сфери послуг.

У нинішніх умовах малі підприємства вкрай потребують фінансових ресурсів для реалізації проєктів з відновлення та розвитку бізнесу. Як впливає з результатів досліджень, проведених Асоціацією експертів зі сталого розвитку у другій половині 2022 року, для відновлення українського малого бізнесу на той час потрібно було близько шести мільярдів євро [3]. Про необхідність фінансової підтримки свідчать також результати досліджень Advanter Group про стан малого та середнього бізнесів в умовах війни, які дали змогу виокремити ключові проблеми їх відновлення. Найбільше заважає бізнесу у відновленні та негативно позначається на рівні його фінансової безпеки непередбачуваність

зованість розвитку ситуації в Україні та на внутрішньому ринку — 56,2%, на другому місці — непередбачувані дії держави, що можуть погіршити стан бізнесу (47,7%), на третьому — недостатність кваліфікованого персоналу (34,3%). Іншими важливими чинниками є нестача фінансових ресурсів, а саме неплатоспроможність клієнтів (47,6%) та недостатність власного капіталу (30,7%). Суттєвими перешкодами у розвитку малого бізнесу відзначено перешкоди з боку регуляторних чи фіскальних органів (30,1%), а також високі податки і збори (27,9%) [4].

Важливою складовою захисту інтересів малого бізнесу та гарантування його фінансової безпеки в умовах воєнного стану є державна підтримка, яка реалізується шляхом створення державою організаційно-правових і фінансових умов для розвитку малого підприємництва. Відповідно до Закону України "Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні" основними видами фінансової державної підтримки є [5]:

- часткова компенсація відсоткових ставок за кредитами, що надаються на реалізацію проєктів суб'єктів малого і середнього підприємництва;

- часткова компенсація лізингових, факторингових платежів та платежів за користування гарантіями;

- надання гарантії та поруки за кредитами суб'єктів малого і середнього підприємництва;

- надання кредитів, у тому числі мікрокредитів, для започаткування і ведення власної справи;

- надання позик на придбання і впровадження нових технологій;

- компенсація видатків на розвиток кооперації між суб'єктами малого і середнього підприємництва та великими підприємствами;

- фінансова підтримка впровадження енергозберігаючих та екологічно чистих технологій;

- інші види не забороненої законодавством фінансової державної підтримки.

З огляду на складні умови та загрози для функціонування малого бізнесу, продиктовані воєнним станом в країні, саме держава займає провідну позицію у фінансовій підтримці даного сектору підприємництва, шляхом ініціювання низки важливих заходів з надання відповідних кредитів і грантів, сприяння у реалізації проєктів міжнародних донорів, а також створення Фонду підтримки підприємництва.

Найбільш популярним в Україні серед інструментів державної підтримки малого

бізнесу є Державна програма "Доступні кредити 5 — 7 — 9", яка діє з метою здешевлення вартості кредитних ресурсів, які спрямовуються на провадження господарської діяльності малими і середніми підприємствами. З моменту її старту станом на початок вересня 2023 р., суб'єкти підприємництва отримали від уповноважених банків 71 013 кредитів на загальну суму 229,5 млрд грн, зокрема 48 113 кредити — від державних банків на загальну суму 101,01 млрд грн [6].

За час дії воєнного стану в Україні у рамках цієї програми укладено 36 191 кредитний договір на загальну суму 139,8 млрд грн (зокрема банками державного сектору — 27657 кредитних договорів на суму 74,4 млрд грн), з яких: 57,82 млрд грн — на антивоєнні цілі; 33,9 млрд грн — кредити для сільськогосподарських товаровиробників; 7,93 млрд грн — антикризові кредити; 6,79 млрд грн — на інвестиції; 4,07 млрд грн — на рефінансування попередньо отриманих кредитів [7].

Особливо актуальною дана програма є для аграрного сектору економіки України, який суттєво постраждав від війни й наразі потребує відповідної фінансової підтримки. Це завдання є надзвичайно важливим на даному етапі, оскільки він є одним з основних стратегічних секторів нашої економіки, який значною мірою визначає продовольчу безпеку не України, а й багатьох зарубіжних країн, яким постачається вітчизняна аграрна продукція.

Крім того, існують відповідні грантові програми, які передбачають безповоротну фінансову підтримку малого бізнесу. Так, до 31.03.2022 року діяла державна програма "єПідтримка", у рамках якої було створено можливість для отримання фізичними особами-підприємцями допомоги в розмірі 6500 грн. Однак з часом відбулося переформатування даної програми, і станом на сьогодні в Україні функціонують інші програми, дія яких справляє більш відчутний вплив на суб'єктів малого бізнесу. Інформація про найбільш популярні програми грантової підтримки малого підприємництва у 2023 році відображено у таблиці 1.

Що ж стосується Фонду підтримки підприємництва, ця інституція здійснює фінансування малих і середніх підприємств на поворотній основі в межах діючих державних програм, серед яких основними є такі [10]:

- Урядова програма фінансової державної підтримки суб'єктів підприємництва за договорами факторингу "Доступний факторинг", спрямована на здешевлення вартості факторингового фінансування з метою підтримки

Таблиця 1. Найбільш поширені грантові програми для підтримки малого підприємництва в Україні у 2023 році

Орган, що здійснює фінансування	Назва програми	Напрями фінансування	Сфера поширення	Сума	Термін дії
Український фонд стартапів	Програма грантової підтримки проєктів подвійного призначення	Стартапи у сфері оборони, кібербезпеки інфраструктури, освіти та охорони здоров'я	Територія України	До 35000 дол. США	Не визначено
Департамент агропромислового розвитку Львівської облдержадміністрації	Програма підтримки та розвитку сільського господарства	Для підприємств у сфері органічного виробництва	Львівська область	До 150 тис. грн	До 01.12.2023
Міністерство економіки України	Урядовий проєкт «ЄРобота»	На відкриття власної справи	Територія України	До 250 тис. грн	До 19.11.2023
		На розвиток тепличного господарства	Територія України	2 – 7 млн грн	Не визначено
		На розвиток власного садівництва, ягідництва та виноградарства	Територія України	140 – 400 тис. грн на 1 га	Не визначено
		Для ветеранів на відкриття власної справи та їхніх сімей	Територія України	250 тис. – 1 млн грн	Не визначено
Український ветеранський фонд	Програма мікрофінансування бізнесу ветеранів та членів їхніх родин	на купівлю товарів та обладнання для ведення власної справи	Територія України	До 20 тис. грн	До завершення воєнного стану

Примітка: складено на основі опрацювання джерел [8; 9].

українських виробників товару — будь-якої продукції, послуг, роботи українського походження;

— Урядова програма "Підтримка підприємств паливно-енергетичного комплексу", яка передбачає фінансування витрат на відновлення, ремонт або заміну пошкоджених внаслідок бойових дій об'єктів енергетичної інфраструктури;

— Урядова програма "Доступний фінансовий лізинг 5-7-9%", спрямована на зниження фактичних витрат для сплати базової винагороди за договорами фінансового лізингу.

— Державна програма "Доступні кредити 5 — 7 — 9".

До того ж Фонд підтримки підприємництва реалізує й низку інших програм фінансової підтримки в межах відповідних угод, укладених із Кабінетом міністрів України та низкою міжнародних фінансово-кредитних установ. Це — Програма з підтримки фінансування енергоефективних інвестицій малих та середніх підприємств, Програма з відновлення фінансування інвестиційних проєктів малих і середніх підприємств на Сході України, Програми часткового відшкодування відсоткових ставок за кредитами банків для суб'єктів малого і середнього підприємництва Тернопільщини та м. Києва, Програма з підтримки фінансування

інвестиційних проєктів малих та середніх підприємств за пріоритетними напрямками, Програма мікрокредитування та ін.

Державна фінансова підтримка суб'єктів малого підприємництва в умовах воєнного станку також повинна передбачати належне законодавче підґрунтя для відшкодування збитків, спричинених знищенням або пошкодженням майна в результаті воєнних дій. Так, згідно Закону України "Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України" [11] затверджено порядок визначення такої шкоди, а також джерела фінансування компенсації за пошкоджені та знищені об'єкти нерухомого майна, до яких віднесено:

— кошти державного (у тому числі Фонду відновлення майна та зруйнованої інфраструктури, Фонду ліквідації наслідків збройної агресії) та місцевих бюджетів;

— кошти міжнародних фінансових організацій, інших кредиторів та інвесторів;

- міжнародна технічна та/або поворотна чи безповоротна фінансова допомога;
- репарації або інші стягнення з російської федерації;

- інші джерела, не заборонені законодавством України, зокрема затверджені органами місцевого самоврядування програми та створені відповідні фонди.

Проте на даний час фінансовий механізм щодо здійснення подібних компенсацій потребує уточнення та вдосконалення в частині таких питань: поширення дії компенсаційного механізму на постраждалих, чия нерухомість була знищена або пошкоджена внаслідок бойових дій до 24.02.2023 року, або перебувала на тимчасово окупованих територіях; надання можливості отримати компенсації іноземним громадянам, які працюють у сфері малого підприємництва на законних підставах (оскільки дія закону поширюється лише на громадян України); надання компенсації тим особам, які самостійно і за рахунок власних коштів відновили пошкоджене або знищене майно; можливості отримати компенсацію за пошкодження або знищення транспортних засобів та побутових речей, які перебували в знищеному/пошкодженому об'єкті нерухомості.

Окрім надання коштів суб'єктам малого підприємництва на поворотній чи безповоротній основі, держава може підтримувати їхню діяльність шляхом застосування непрямих інструментів впливу, серед яких найбільш вагомими є податкові. Так, особливого вираження в з початку воєнного стану мали податкові зміни щодо пільгових умов оподаткування, спрямовані на охоплення широкого кола економічних суб'єктів, а особливо — суб'єктів малого та середнього бізнесу. Серед основних податкових змін, які найбільше спричинилися до підтримки малого підприємництва та зміцнення рівня їх фінансової безпеки, особливо ще на початку воєнного стану, слід зазначити такі¹:

- звільнення від сплати єдиного соціального внеску фізичних осіб-підприємців 1 та 2 груп;

- відтермінування сплати податків для підприємств, які перебувають у складних економічних умовах;

- можливість сплати єдиного податку у розмірі 2% від обороту для більшості підприємств;

- відтермінування або звільнення від сплати ЄСВ та штрафів;

- скасування акцизного збору на пальне, в подальшому зменшення податків на пальне та оборонні товари;

- скасування сплати екологічного податку та податку на землю.

Загалом зміни в системі оподаткування та застосування тих чи інших податкових стимулів повинно здійснюватися, входячи перш за все із цілей збалансування загального рівня оподаткування, стандартизації ставок податків з урахуванням кращих європейських практик, а також точкової підтримки інвестицій в пріоритетні сфери економіки, у яких спостерігається найбільша ділова активність суб'єктів малого підприємництва.

Одним із найбільш дієвих джерел фінансування малого підприємництва у зарубіжних країнах є кошти банків та інших фінансово-кредитних установ. Однак в Україні спостерігається зниження кредитної активності банків у цьому напрямку, про що свідчать статистичні дані. Якщо станом на початок 2022 року загальна сума кредитів, наданих банками суб'єктам господарювання, що належать до категорії малих підприємств становила 86517 млн грн, то на кінець жовтня 2023 року її обсяги скоротились до 74015 млн грн, або майже на 15% [13]. Незначна увага банків та небанківських фінансово-кредитних установ до суб'єктів малого підприємництва передусім викликана як посиленням наявних, так і появою нових ризиків, викликаних бойовими діями та введенням воєнного стану на території України, які можуть вкрай негативно позначитися на поверненні кредитної заборгованості, а також вартості предметів забезпечення через знищення або пошкодження внаслідок обстрілів з боку російського агресора. Ця проблема також посилюється також відсутністю дієвих гарантійних механізмів щодо компенсації ризиків та системи державного стимулювання установ фінансового сектора до участі у кредитуванні малого підприємництва. Все це у поєднанні зі зростанням процентних ставок за кредитами, появою додаткових обмежень щодо їх надання, зростанням вимог до обсягів і якості кредитного забезпечення призводить до суттєвого скорочення обсягу кредитних ресурсів, які раніше більш активно залучалися суб'єктами ма-

¹ Станом на 01.08.2023 року окремі з цих положень скасовані або зазнали нормативних змін. Наприклад, скасовується право фізичних осіб — підприємців — платників єдиного податку 1 та 2 груп не сплачувати єдиний податок. При цьому, якщо податкова адреса таких осіб знаходиться на територіях бойових дій або на тимчасово окупованих територіях станом на дату початку таких бойових дій або тимчасової окупації, то з 01.08.2023 ці платники єдиного податку мають право не сплачувати його за період з першого числа місяця (в якому: почалися бойові дії на відповідній території, виникла можливість бойових дій, почалася тимчасова окупація) до останнього числа місяця, в якому їх було завершено [12].

лого підприємництва для фінансування операційної діяльності та розширення обсягів виробництва.

На нашу думку, підвищенню інтересу банків та інших фінансово-кредитних установ до фінансування суб'єктів малого і середнього бізнесу сприятимуть такі податкові зміни:

- звільнення від оподаткування прибутку фінансово-кредитних установ, отриманого від операцій з кредитування інвестиційних та інноваційних проєктів терміном більш як на 5 років;

- заохочення фінансово-кредитних установ до придбання акцій підприємств, які виготовляють високотехнологічну продукцію шляхом звільнення від оподаткування тієї частини прибутку, яка спрямовується на придбання акцій даних підприємств;

- диференціація діючої ставки податку на прибуток фінансово-кредитних установ залежно від напрямів використання ресурсів шляхом: зниження в разі довгострокового фінансування високотехнологічних інноваційних проєктів (зокрема й тих, що реалізуються малими підприємствами) на строк від 3 до 5 років, а у випадку фінансування поточної діяльності та вкладання у спекулятивні операції фінансового ринку — залишити ставку оподаткування незмінною.

Вважаємо, що такі зміни сприятимуть зміцненню фінансової безпеки установ фінансового сектору країни та стимулюватимуть передусім кредитну діяльність банківського сектору з огляду на останні законодавчі ініціативи щодо оподаткування діяльності банків².

Що ж стосується механізмів гарантування та компенсації ризиків, їх застосування може відчутно вплинути на зміцнення фінансової безпеки малого підприємництва. Вирішення цієї проблеми ми вбачаємо в організації державного страхування діяльності малих підприємств, що функціонують у пріоритетних сферах економічної діяльності, розробляють і впроваджують високотехнологічну продукцію, а їх діяльність пов'язана зі значним інвестиційним ризиком, за рахунок спеціально створеної страхової компанії. Також доцільним буде в умовах воєнного стану надання державних гарантій за кредитами, спрямованими на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності зазначених вище підприємств. Тут, зокрема, може бути використаний такий механізм:

чим більше підприємство витратило власних ресурсів на фінансування інвестиційних та інноваційних проєктів у попередніх періодах, тим, відповідно, більша сума довгострокового кредиту може бути надана йому банком та гарантована державою.

Також одним із пріоритетів національної економічної політики та напрямів державної фінансової підтримки в умовах воєнного стану, на який необхідно звернути неабияку увагу, є відновлення та модернізація промислових об'єктів, адже великі промислові підприємства не тільки пропонують значну кількість робочих місць, але й генерують попит на супутні послуги, що живить підприємницьку ініціативу малого бізнесу на суміжних територіях.

Ще одним із напрямів державної фінансової підтримки малого підприємництва в умовах воєнного стану є допомога у передислокації даних підприємств задля продовження їх діяльності на більш безпечних територіях. Адже держава не менше за власника повинна бути зацікавлена у збереженні бізнесу в країні та збереженні робочих місць. Саме тому в Україні діє Програма релокації підприємств, спрямована на відновлення економіки держави за рахунок переміщення підприємств з територій, що наближені або знаходяться у зоні бойових дій, в безпечні регіони Західної України. Ця програма призначена для того, щоб полегшити процес переміщення, а в деяких випадках скоротити пов'язані з ним фінансові витрати. Це може бути повне переміщення, при якому перевозять не тільки обладнання, але й робітників. Також доступний варіант часткової релокації, під час якої переміщують тільки необхідні для початку діяльності потужності. В межах зазначеної програми підприємства можуть отримати пакет державної підтримки, що містить такі опції: підбір місця розташування для потужностей підприємства; допомога з перевезенням на нову локацію; сприяння в розселенні працівників та пошуку нових співробітників; підтримка у відновленні логістики, закупівлі сировини та пошуку ринків збуту.

Впродовж останніх півтора року за урядо-вою програмою релокації в більш безпечні регіони країни було переміщено 840 підприємств, 667 з яких вже відновили роботу на новому місці. Найбільше підприємств були релоковані до західних областей України: Львівської

² 21 листопада 2023 р. набув чинності Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування банків та інших платників податків" № 3474-ІХ, який передбачає таке: 1) тимчасово, для звітного 2023 року ставка податку на прибуток підприємств для банків становить 50%, у тому числі, у разі сплати авансових внесків з податку на прибуток за цей період; 2) у податковій декларації з податку на прибуток підприємств за 2023 рік банки не зменшують фінансовий результат до оподаткування на суму збитків минулих років. Це обмеження стосується лише звітності за 2023 рік; 3) з 2024 року ставка податку на прибуток підприємств для банків збільшується з 18 % до 25 % [14].

(199 компаній), Закарпатської (120 компаній), Чернівецької (78 компаній), Івано-Франківської (70 компаній), Хмельницької (62 компанії), Тернопільської (51 компанія) [15].

Таким чином, підсумовуючи зазначене вище, можемо виокремити низку заходів державної фінансової підтримки, спрямовані на забезпечення життєздатності суб'єктів малого підприємництва в Україні та зміцнення їх фінансової безпеки:

- формування стратегічних напрямів і заходів з фінансової безпеки малого підприємництва з урахуванням не тільки внутрішніх, але й зовнішніх геополітичних процесів;

- розроблення ефективних та багатофункціональних програм для розвитку малого підприємництва з фінансової підтримки та стимулювання аграрних і промислових підприємств, які спрямовані на забезпечення їх діяльності необхідною сировиною, обладнанням та інфраструктурою, а також сприяння збереженню значної кількості і створенню нових робочих місць, стабілізації цін на продукцію, розвитку експортного потенціалу;

- орієнтація державної фінансової підтримки інвестицій у малі підприємства, які реалізують проекти локалізації виробничого процесу, імпортозаміщення, здійснюють виробництво продукції з високою часткою доданої вартості, а також інші виробництва, які посилюють мультиплікаційний ефект від інвестицій та знижують ризики валютної нестабільності у довгостроковій перспективі;

- надання переваг при розподілі державного замовлення на купівлю товарів і послуг на користь малих підприємств, діяльність яких найбільше відповідає цілям забезпечення обороноздатності та розвитку соціально-значущих сфер в Україні;

- здійснення державою прямих інвестицій у перспективні підприємства, діяльність яких спрямована збільшення експорту, поглиблення ланцюжків доданої вартості в агробізнесі, налагодження логістичних мереж, транспортної інфраструктури, виробництво екологічно чистої продукції та створення нових робочих місць;

- формування урядом України спільно із зарубіжними та міжнародними партнерами нових програм грантової підтримки суб'єктів малого підприємництва на фінансування їхніх інвестиційних цілей та поповнення оборотного капіталу, які реалізують стартапи та створюють інноваційну продукцію, працюють на деокупованих територіях або релоковані в інші регіони;

- податкове стимулювання діяльності малих підприємств за рахунок введення спеціальних податкових пільг та продовження терміну податкових канікул для відповідних категорій підприємств, (зокрема тих, що здійснюють свою діяльність на деокупованих територіях, та на тих територіях, що зазнали найбільш високого рівня фізичних руйнувань та відтоку місцевого населення);

- формування системи податкових преференцій, спрямованих на підтримку розвитку інвестиційного імпорту, імпортозаміщення, розвитку експортного потенціалу та локалізації виробництва;

- активне використання кредитної підтримки малого бізнесу за рахунок здешевлення вартості кредитного ресурсу в економіці, надання державних гарантій щодо повернення кредитів та формування такої вартості кредитів, яка бізнес-проектів;

- розробка та впровадження дієвих гарантійно-компенсаційних механізмів, спрямованих на державну фінансову підтримку процесів функціонування суб'єктів малого бізнесу, а також зниження ризику банківських та інших фінансово-кредитних установ в процесі кредитування їх діяльності.

Перш ніж оцінювати ефективність застосування тих чи інших важелів державної фінансової підтримки малих підприємств, слід визначити базові завдання, які неодмінно постають при спробі використання цих важелів, і від правильного вирішення яких залежить успішність усієї системи державної фінансової підтримки малого підприємництва: 1) виникає необхідність визначення конкретних категорій малого підприємництва, які підтримуються державою у воєнний час; 2) слід сформувати оптимальний набір інструментів їх фінансової підтримки.

Що ж стосується першого завдання, державна фінансова підтримка першочергово повинна охоплювати тих суб'єктів малого підприємництва, діяльність яких суттєво впливає на стан і показники національної безпеки України та, безпосередньо, її фінансової складової. Це, зокрема підприємства, які: здійснюють реалізацію технологічних інновацій; виготовляють продукцію з високою часткою доданої вартості; сприяють зміцненню продовольчої безпеки країни, налагодженню логістичних ланцюгів та відновленню інфраструктури, розвитку експортного потенціалу та імпортозаміщенню; створюють нові робочі місця; забезпечують здійснення імпорт-інвестування та інвестування з урахуванням оптимальних екологі-

чних, соціальних та управлінських факторів (ESG-investment). А відтак важелям державної фінансової підтримки малого підприємництва чіткого адресного спрямування та характеру поворотності за рахунок майбутніх надходжень від реалізації проєктів і заходів, на підтримку які ці важелі були спрямовані.

Що стосується другого завдання, використання конкретних важелів державної фінансової підтримки буде можливим лише за умови дотримання низки принципів, а саме:

- адекватності, що забезпечує відповідність важелів державної фінансової підтримки реальному станові розвитку малого бізнесу, якого досягнуто на відповідний момент часу.

- чіткості, яка проявляється в тому випадку, коли є належне розуміння з боку державних органів влади та суб'єктів малого підприємництва меті і цілей використання важелів державної фінансової підтримки, і на які види економічної діяльності буде спрямований їхній стимулюючий вплив.

- раціонального поєднання бюджетних, податкових та інших важелів державної фінансової підтримки, що передбачає вибір серед них найбільш оптимальних, що спричиняють позитивний вплив на розвиток малого бізнесу;

- прогнозованості, тобто врахування довгострокових наслідків державної фінансової підтримки не лише для цієї окремої групи суб'єктів малого підприємництва, а й для економіки країни країни загалом;

- послідовності, що означає дотримання державою обраної політики фінансової політики малого бізнесу впродовж відповідного періоду, що забезпечить передбачуваність наслідків, уникнення або принаймні мінімізацію небажаних результатів;

- ефективності, що характеризує ступінь досягнення за допомогою застосовуваних важелів фінансової підтримки заздалегідь визначених цілей у розвитку малого підприємництва.

Виходячи зі змісту зазначених вище принципів, застосування важелів державної фінансової підтримки повинно спричиняти лише позитивний вплив на розвиток малого підприємництва. Негативні наслідки застосування таких важелів досить широко описані у науковій літературі. Так наприклад, застосування необґрунтованих податкових стимулів призводить до зниження ефективності розподілу ресурсів та необхідності підвищення інших податків з метою компенсації обсягів втрачених доходів, що ставить під сумнів дотримання принципу

рівності системи оподаткування в країні. Диференціація за видами діяльності також призводить до прийняття відповідних заходів з планування та перегляду діяльності підприємств таким чином, щоб вони могли отримати право на відповідні пільги. При цьому малі підприємства доволі часто не здійснюють визначених напрямів діяльності у тому сенсі, який вкладають в неї ініціатори державної фінансової підтримки.

До того ж, світовий досвід переконливо засвідчив, що при використанні різного роду податкових і бюджетних стимулів скорочення бюджетних доходів може перевищувати збільшення вкладень в інноваційний розвиток. При цьому не слід допускати одночасного використання державними органами влади значної кількості важелів з усіх перелічених вище груп, оскільки в свою чергу це призведе до погіршення як загальноекономічної ситуації в країні так і стану розвитку малого бізнесу зокрема.

ВИСНОВКИ

Підтримка малого бізнесу може і повинна стати справжнім каталізатором змін і ключовим фактором для відновлення економіки країни та її повоєнної відбудови, адже завдяки діяльності малих і середніх підприємств забезпечується задоволення локального споживчого попиту, що стимулює обіг грошей та сприяє соціально-економічному добробуту місцевих громад. Саме тому важливим є підвищення перерозподільчої ролі держави, посилення акумуляції внутрішніх ресурсів економіки через механізм державних фінансів для їх алокації на пріоритетних напрямках.

Однією з головних передумов зміцнення фінансової безпеки малого підприємництва в умовах воєнного стану в Україні та забезпечення його поступового розвитку є те, що держава може здійснювати пряму і непряму підтримку розвитку малого бізнесу, а також може виступати як ініціатор нових організаційних форм підтримки підприємницької діяльності в тому числі створювати фонди для концентрації ресурсів з різних джерел з метою реалізації пріоритетних для держави проєктів.

Механізм державної фінансової підтримки малого підприємництва повинний формуватися на основі принципу адресності підтримки — переходу від надання прямої безповоротної фінансової допомоги та пільг, що мають низький ступінь зворотності, до видачі адресних пільг, використання кредитних і лізингових схем, поручительств, гарантій, а також податкових пільг в рахунок майбутніх податкових

надходжень (податкова знижка на суму інвестиційних витрат, податковий інвестиційний кредит) як додаткових засобів залучення інвестицій. Заходи повинні диференціюватися з урахуванням різних стадій розвитку малих підприємств (початкового етапу, етапу відновлення, розгортання діяльності, стадії зрілості), напрямів діяльності і видів підприємництва та інших чинників.

Слід зазначити, що застосування державної фінансової підтримки діяльності малого бізнесу в Україні є необхідною, проте недостатньою умовою для зміцнення їх фінансової безпеки. Особливо важливими в умовах воєнного стану також є заходи щодо створення сприятливих інституційних умов для функціонування малого бізнесу, захисту власності та підтримання ринкової конкуренції, інформаційної підтримки суб'єктів малого бізнесу, лібералізації бізнес-середовища для його розвитку шляхом послаблення чи відміни (повної або ж часткової) ліцензійних вимог, фінансових перевірок, штрафних санкцій. Саме усі ці питання виступають перспективними напрямками для подальших наукових пошуків та досліджень.

Література:

1. Експрес-оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні. Аналітичний звіт. Київ: Програма розвитку ООН в Україні, 2022, 77 с.

2. Моргунов О. А. Особливості забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах воєнного стану. Актуальні питання фінансової безпеки : зб. тез доп. Між-нар. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 27 берез. 2023 р. Вінниця, 2023. 216 с.

3. Соколенко А. Для відновлення українського малого та середнього бізнесу потрібно €6 млрд. Forbes Ukraine. 2022. 01.09.2022. URL: <https://forbes.ua/company/cherez-viynu-dlya-vidnovlennya-ukrainskogo-malogo-ta-serednogo-biznesu-potribno-6-mlrd-doslidzhennya-01092022-8060> (дата звернення: 08.12.2023).

4. Длігач А. Як почувуються малий і середній бізнес під час війни. Результати дослідження. Економічна правда. 6 вересня 2023 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/09/6/703949/> (дата звернення: 12.12.2023).

5. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні": Закон України від 22.03.2012 р. № 4816 — VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text> (дата звернення: 10.12.2023).

6. Міністерство фінансів України. За час дії воєнного стану в межах Державної програми

"Доступні кредити 5-7-9 %" видано 36 191 пільгових кредитів на суму близько 140 млрд грн URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/min-fin_zh_chas_dii_voennogo_stanu_v_mez... (дата звернення: 18.12.2023).

7. Інструменти підтримки бізнесу в період воєнного стану в Україні. Серпень 2023 року. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/instrumenty-pidtrymky-biznesu-v-period-voyennoho-stanu-v-ukrayini-serpen> (дата звернення: 14.12.2023).

8. Крицька І. Гроші для бізнесу: легкі й корисні. 25 грантових програм для малого та середнього бізнесу, що діють просто зараз (додані нові програми). URL: <https://forbes.ua/money/groshi-dlya-biznesu-legki-y-korisni-31-grantova-programa-dlya-malogo-ta-serednogo-biznesu-yaki-diyut-prosto-zaraz-13092023-15887> (дата звернення: 11.12.2023).

9. Підтримка бізнесу в умовах війни. URL: <https://business.dia.gov.ua/wartime> (дата звернення: 11.12.2023).

10. Програми Фонду розвитку підприємництва. URL: <https://bdf.gov.ua/programs/> (дата звернення: 18.12.2023).

11. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 р. № 2923 — IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text> (дата звернення: 16.12.2023).

12. Бубліченко В., Шапка А. Скасування податкових пільг, введених на період воєнного стану: закон прийнято. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/skasuvannya-podatkovih-pilg-vvedenih-na-period-voyennogo-stanu-zakon-prijnyato/> (дата звернення: 13.12.2023).

13. Грошово-кредитна статистика НБУ. Кредити МСП. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (дата звернення: 11.12.2023 р).

14. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування банків та інших платників податків: Закон України від 21.11.2023 р. № 3474-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3474-IX#Text>. (дата звернення: 17.12.2023).

15. За півтора року від початку великої війни станом на кінець вересня в Україні за програмою релокації бізнесу у безпечніші регіони пе-

реїхало 840 підприємств. З них 667 вже працюють на новому місці. URL: <https://suspilne.media/600097-840-pidpriemstv-v-ukraini-pereihali-cerez-vijnu-u-bezpecni-regioni-opendatabot/> (дата звернення: 10.12.2023 р).

References:

1. The UN Development Program in Ukraine (2022), *Ekspres-otsinka vplyvu viyny na mikro-, mali ta seredni pidpriyemstva v Ukrayini. Analitichnyy zvit* [Express assessment of the impact of the war on micro, small and medium enterprises in Ukraine. Analytical report], Kyiv, Ukraine.
2. Morgunov, O.A (2023), "Peculiarities of ensuring the financial security of the enterprise in the conditions of martial law", *Aktualni pytannya finansovoyi bezpeky. Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiya* [Current issues of financial security. International scientific and practical conference], Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine.
3. Sokolenko, A. (2022), "€6 billion is needed to restore Ukrainian small and medium-sized businesses", *Forbes Ukraine*, available at: <https://forbes.ua/company/cherez-viynu-dlya-vidnovlennya-ukrainskogo-malogo-ta-serednogo-biznesu-potribno-6-mlrd-doslidzhennya-01092022-8060> (Accessed 08 December 2023).
4. Dlihach, A. (2023), "How small and medium-sized businesses feel during the war. Research results", *Economic truth*, available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/09/6/703949> (Accessed 12 December 2023).
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "About the development and state support of small and medium-sized enterprises in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text> (Accessed 10 December 2023).
6. Ministry of Finance of Ukraine (2023), "During the period of martial law, 36,191 concessional loans in the amount of about UAH 140 billion were issued within the framework of the State Program "Affordable Loans 5-7-9%", available at: https://www.mof.gov.ua/uk/news/minfin_zh_chas_dii_voennogo_stanu_v_mez... (Accessed 18 December 2023).
7. National Institute of Strategic Studies (2023), "Business support tools during the period of martial law in Ukraine. August 2023" (from august 1 to august 31)", available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/instrumenty-pidtrymky-biznesu-v-period-voyennogo-stanu-v-ukraini-serpen> (Accessed 14 December 2023).
8. Kryts'ka, I. (2023), "Money for business: easy and useful. 25 grant programs for small and medium-sized businesses that are active right now (new programs added)", *Forbes Ukraine*, 13.09, available at: <https://forbes.ua/money/groshidlya-biznesu-legki-y-korisni-31-grantova-programa-dlya-malogo-ta-serednogo-biznesu-yaki-diyut-prosto-zaraz-13092023-15887> (Accessed 11 December 2023).
9. Diya. Business (2023), "Business support in wartime", available at: <https://business.diia.gov.ua/wartime> (Accessed 11 December 2023).
10. Entrepreneurship Development Fund (2023), "Programs of the Entrepreneurship Development Fund", available at: <https://bdf.gov.ua/programs/> (Accessed 18 December 2023).
11. Verkhovna Rada of Ukraine (2023), The Law of Ukraine "On compensation for damage and destruction of certain categories of immovable property as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, and the State Register of property damaged and destroyed as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by armed aggression of the Russian Federation against Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text> (Accessed 16 December 2023).
12. Bublichenko, V. and Shapka, A. (2023) "Cancellation of tax benefits introduced during martial law: the law has been adopted", available at: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/skasuvannya-podatkovih-pilg-vvedenih-na-period-voyennogo-stanu-zakon-prijnyato/> (Accessed 13 December 2023).
13. National Bank of Ukraine (2023), "Monetary and credit statistics of the National Bank of Ukraine. Loans to small and medium businesses", available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (Accessed 11 December 2023).
14. Verkhovna Rada of Ukraine (2023), The Law of Ukraine "On amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the peculiarities of taxation of banks and other taxpayers", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3474-IX#Text> (Accessed 17 December 2023).
15. Social news (2023), "In the year and a half since the beginning of the great war, as of the end of September, 840 enterprises have moved to safer regions in Ukraine under the business relocation program. Of them, 667 are already working at the new location", available at: <https://suspilne.media/600097-840-pidpriemstv-v-ukraini-pereihali-cerez-vijnu-u-bezpecni-regioni-opendatabot> (Accessed 10 December 2023).

Стаття надійшла до редакції 25.12.2023 р.